

ДЕМУЗ

Інна Олександрівна,
канд. іст. наук, старший викладач
кафедри історії та культури України
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

НАУКОВО-АКАДЕМІЧНА ТА ДОБРОЧИННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛОХВИЦЬКОГО ТОВАРИСТВА СІЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРІВ (ЗА РІЧНИМИ ЗВІТАМИ 1886–1911 рр.)

У статті здійснено огляд і аналіз науково-академічної та добродійної діяльності Лохвицького товариства сільських господарів Полтавської губернії у кінці XIX – на початку XX ст. та окреслено його внесок у розвиток сільськогосподарських знань і суспільної агрономії.

В статтє осуцествлєн обзор и анализ научно-академической и благотворительной деятельности Лохвицкого общества сельских хозяев Полтавской губернии в конце XIX – в начале XX ст. и очерчен его вклад в развитие сельскохозяйственных знаний и общественной агрономии.

In the article review and analysis of scientific, academic and charitable activities of Lokhvitsa society of farmers of Poltava region in the end of XIX – at the beginning of XX centuries was made, its contribution to the development of agricultural knowledge and social agronomy was outlined.

Постановка проблеми. Сільськогосподарські товариства Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. відіграли важливу роль у становленні агрономічної науки та сільськогосподарської практики. Вони виробили широкий спектр форм і напрямів роботи щодо створення наукових основ для розвитку сільського господарства і пропаганди сільськогосподарських знань: організація публічних лекцій, видання і поширення серед населення друкованої продукції, відкриття сільськогосподарських виставок, випробування нових зразків удосконаленої землеробської техніки та передових технологій на дослідних полях і станціях з метою подальшого упровадження їх у традиційний господарський побут тощо. Набутий товариствами досвід

сільськогосподарської раціоналізації був важливим фактором модернізації аграрного укладу Російської імперії, його переходу на капіталістичні рейки. Протягом багатьох десятиліть товариства – своєрідні «мікроцентри» раціоналізації – випрацювали оптимальну та життєздатну в умовах конкретного регіону стратегію і тактику розвитку; своєю діяльністю внесли суттєві корективи у сферу традиційного сільського укладу та менталітету, сприяли розвитку ініціативи, підприємливості, ділової та соціокультурної активності селян.

Одним із таких осередків було Лохвицьке товариство сільських господарів, яке виникло у 1886 р. у Полтавській губернії.

Метою статті є висвітлення науково-академічної та благодійницької діяльності Лохвицького товариства сільських господарів за перші 25 років його існування.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографія питання є доволі скромною. Серед дорадянських розвідок про Лохвицьке товариство сільських господарів можна виділити лише довідкові видання із загальними відомостями про створення і функціонування подібних осередків і результати роботи їхніх дослідних полів [4; 23]. Радянська історіографія результатом діяльності сільськогосподарських товариств вважала консервування кріпосницького устрою і збереження домінуючих економічно-політичних позицій дворянства у житті Російської імперії, тому майже зовсім не зверталася до розробки даної проблематики.

Сучасним дослідникам вдалося перебороти такий стереотип в оцінках і розглянути аграрну історію з нових позицій, розробляючи при цьому маловивчені питання. Частково розвиток сільськогосподарської дослідної справи і функціонування товариств Полтавської губернії кінця XIX – початку XX ст. висвітлено у дослідженнях В.А. Вергунова, О.І. Михайлюк, О.В. Сайка, Н.Г. Чайки [1; 3; 22; 24]. Безпосередньо до вивчення сільськогосподарського досвіду м. Лохвиці звертався О.В. Сайко, проте дослідник охарактеризував не історію Лохвицького товариства сільських господарів, а лише діяльність

Лохвицького дослідного поля, організованого в губернії у 1895 р., та Лохвицької дослідної тютюнової плантації, закладеної у 1890 р. У дисертації автор висвітлив процес заснування дослідного поля і його облаштування, проаналізував Програму дослідів, затверджену Міністерством землеробства, а також окреслив агрономічні питання посівів тютюну, озимих, ярих і олійних культур. Окрім того, до наукового обігу взагалі не були введені річні звіти Лохвицького товариства сільських господарів, що робить, на наш погляд, дану статтю особливо актуальною.

Окрім того, важливим внеском у дослідження історії Лохвицького товариства сільських господарів є солідні напрацювання науковця-краєзнавця О. Панченка – директора Інституту Українського Вільного Козацтва ім. Антона Кущинського (м. Лохвиця). Один із розділів його праці «Мала енциклопедія Лохвиччини» присвячений діяльності товариства. Зокрема, в Інтернет-мережі розміщено кілька статей О. Панченка з проблематики, а також створено його персональний сайт [21].

Виклад основного матеріалу. Науково-академічна діяльність Лохвицького товариства сільських господарів, як загалом і інших подібних інституцій, полягала у популяризації наукового матеріалу, ознайомленні з працями дослідних установ, сільськогосподарським життям інших країн, участю у розробці різних питань в органах влади. Тематика представлених на зібраннях доповідей стосувалася як питань місцевого сільського господарства (розведення худоби, садівництва, тютюнництва), так і загальних теоретичних аспектів агрономії. Подамо перелік лише окремих доповідей, прочитаних на засіданнях, і, власне, окреслимо практичні заходи, що виявилися результатом представлених читань. Так, професор Харківського університету, відомий фізіолог К.Я. Данилевський виголосив доповідь «Про влаштування курсів для підготовки санітарів і дезінфекторів для боротьби з епідемією холери»; І.М. Женжуріст – «Про влаштування в Александрівському повіті Херсонської губернії І. Левицьким артилей безкінних господарів» [10], після чого товариство запросило до міста самого організатора цих артилей, який і виступив 3 липня

1897 р. з доповіддю «Землеробські артілі в Херсонській губернії»; М.Ф. Вороний – натураліст, садівник, відомий організатор плодового розсадника в Пирятинському повіті – неодноразово представляв доповіді на теми: «Про культуру кукурудзи та її значення для нашого господарства», «Про штучне удобрення», «Плодівництво і плодова торгівля в Північно-Американських об'єднаних штатах», «Міністерство землеробства та сільськогосподарські з'їзди в США»; професор Петровської землеробської академії В.П. Горячкін, спеціаліст із сільськогосподарської техніки, на зібранні 22 жовтня 1900 р. виголосив доповідь «Про випробування плугів», після чого був організований конкурс орних знарядь при Лохвицькому товаристві; професор Петербурзького університету М.І. Туган-Барановський, який свого часу виконував обов'язки голови Загальних зібрань товариства і був членом Кустарного комітету, 25 квітня 1907 р. запропонував на розгляд повідомлення «Допомога кустарному ткацтву»; засновник наукового ґрунтознавства, професор В.В. Докучаєв виступав із доповіддю «Про ґрунтові дослідження Полтавського губернського земства»; професор М.П. Чирвинський – «Про потреби вівчарства на Півдні Росії»; почесний член товариства Ф.Я. Вороний, знавець тютюнової промисловості, виступав з доповідями «Статистичні дослідження Полтавського губернського земства та пропозиції для сільськогосподарської промисловості в Полтавській губернії», «До питання про об'єднання діяльності сільськогосподарських товариств», «Про зменшення видатків на перевезення худоби та зернових вантажів», «Про Московський всеросійський з'їзд сільських господарів», «Про становище і потреби спеціальних культур у Лохвицькому й інших повітах», «Про необхідність скликання З'їзду сільських господарів Малоросії»; професор Харківського університету О.Г. Зайкевич читав доповідь «Про введення агрономічного курсу до складу університетської науки» [8–14].

Варто зупинитися на значному внеску М.Ю. Ходолея у розвиток наукової діяльності товариства, який був автором доповідей «Землеробські синдикати у Франції», «Бунт у Франції та його майбутнє», «Про наші

сільськогосподарські потреби і міри до їх реалізації» та першим у повіті розробив плакати щодо захисту птахів селянськими дітьми. М.П. Ломоносов-Гейер представив такі доповіді: «По статті Ковалевського «Запити сучасного сільського господарства для природознавства», «Сучасні питання наукового землеробства», «Обробіток чорноземів у маєтку Шатилова – село Махове Тульської губернії», «Деякі результати дослідів, проведених на насінневому полі Лохвицького товариства сільських господарів», «Полтавська і Курська сільськогосподарські виставки», «Організація одного з кращих молочних господарств», «Заходи боротьби з амбарним жучком-довгонощиком за повідомленням Департаменту землеробства і сільськогосподарської промисловості», «Харківська сільськогосподарська виставка 1894 р.», «Значення і цілі науково-практичних дослідів для землеробства в цілому і для тютюнництва зокрема», «Про результати поїздки в Петербург на з'їзд сільських господарів у лютому 1908 р.» [6–11; 17].

Цікавими з економічної точки зору видаються доповіді багаторічного голови Лохвицької земської управи О.М. Ходолея: доповідь за 1888 р. про новий лісозахисний закон, «Про становище господарства у Курляндії», «Нагляд за вивезенням за кордон зернових продуктів», «Новий закон про мисливство та нові завдання сільськогосподарських товариств у зв'язку з законом від 3 лютого 1892 р.», «Питання сільського господарства й агрономії на останньому Полтавському губернському земському зібранні» (1893 р.), «Економічна програма Полтавського губернського земства» (1894 р.), «Останній ярмарок у м. Варва», «Про заходи щодо упорядкування хлібної торгівлі» (1894 р.), «Про союз кредитних спілок» (1903 р.) [7; 10]. Окрім того, О.М. Ходолеєм у рамках роботи Лохвицької земської управи розроблялися різноманітні питання: облаштування водосховищ у селах, організація показових полів, введення посади повітового агронома, хуторське розселення селян, осушення боліт, регулювання водного господарства тощо, які й були подані на розгляд товариства у формі доповідей [2, с. 15].

Почесний член товариства Є.Л. Баранович виступив на засіданнях із численними доповідями: «Про метеорологічні спостереження» (1887 р.), «Про стан сільського господарства у 1888 р.» (1888 р.), «Про допомогу вчителям у практичних заняттях із садівництва» (1888 р.), «Про стан сільського господарства у Лохвицькому повіті у зв'язку з метеорологічними спостереженнями» (1889 р.), «Про необхідність запровадження у Лохвицькому повіті посади повітового земського агронома» тощо. Член правління і почесний член товариства К.М. фон-Гагман виголосив доповідь «Про складання сільськогосподарського гербарію», а згодом уклав і подарував товариству гербарій місцевої флори, доповнений ґрунтовним каталогом флори Лохвицького повіту.

Багаторічний голова правління товариства О.Ф. Русинов виступав із доповідями на теми: «Про системи упряжки трудових волів», «Про користь облаштування при товаристві ветеринарного пункту», «Про залучення в район діяльності товариства пересувного маслоробного пункту Міністерства державного майна» (1887 р.), «Про сільськогосподарський відділ на міжнародній виставці в Парижі» (1889 р.), «Про встановлення почесних знаків за заслуги сільськогосподарських робітників» (1890 р.), «Виставка племінних биків у Цугі», «Питання про організацію взаємовідносин повітового земства та Лохвицького товариства сільських господарів» (1901 р.), «Враження від сільськогосподарської виставки в Лозанні» (1910 р.) [6–7; 9; 11; 13; 19–20].

Це далеко не повний перелік доповідей, представлених членами Лохвицького товариства сільських господарів на своїх зібраннях (назви усіх доповідей можна знайти у річних звітах про діяльність осередку), однак він підтверджує факт студіювання важливих питань, які потрапили до наукових інтересів аграріїв Лохвиці та інших міст Російської імперії: теоретико-практичні питання сільського господарства, пов'язані з садівництвом, городництвом, вирощуванням зернових і тютюну, тваринництвом, сільськогосподарською ветеринарією, боротьбою зі шкідниками; питання благоустрою міста і повіту (водопостачання, меліорація, хлібна й інша торгівля,

кооперативні відносини); організаційні питання (надання відзнак і премій, уведення нових посад із метою реалізації запитів місцевих сільських господарів, тлумачення законів і урядових рішень); ознайомлення з діяльністю сільськогосподарських товариств, спілок, кооперативів і виставок як у Російській імперії, так і за кордоном.

Варто відзначити той факт, що Лохвицьке товариство сільських господарів із самого початку своєї діяльності вийшло за межі «вузько-аграрної сфери і включило до своєї програми питання економічні» [2, с. 1]. Полтавська губерньська земська управа розглядала товариство у першу чергу як консультативну установу, про що свідчить факт передачі проекту організації навчально-зразкового господарства в маєтку Бойка у Гадяцькому повіті на розгляд правління осередку (дане питання стало предметом обговорення спеціальної комісії, яка представила власний проект на зібранні 20 грудня 1899 р.). Ідея створення місцевих установ малого кредитування виникла також у середовищі членів товариства ще у 1890 р. (зокрема, її ініціатором був В.П. Мاستицький), однак вона була реалізована згодом, коли у 1897 р. при Лохвицькому товаристві сільського господарства засновано Кредитне товариство – одне з перших і найбільших у Російській імперії товариств, мережа якого поступово розширювалася, і на 1911 р. в Лохвицькому повіті вже існувало 10 відділень [2, с. 4].

Лохвицьким товариством сільських господарів була започаткована торгівля книгами й аптекарськими товарами після обговорення у 1888 р. доповіді члена товариства, учителя народних училищ Г.С. Кобакова «Про прийняття поширення книг і навчальних посібників». Товариство розпочало книжну торгівлю у 1891 р. [6]. Потреба місцевих господарств у ліках для домашніх тварин, дорожнеча та недоброякісність цих товарів у лавках спонукали Правління взяти дані зобов'язання також на себе. Справи товариства свідчать про те, що його дійсний член В.Ф. Білявський, у подальшому – міський голова м. Лубен, у 1889 р. представив загальному зібранню доповідь «Про відкриття складу аптекарських товарів» [2, с. 6].

У 1890 р. член товариства Є.Л. Баранович порушував питання про необхідність уведення посади повітового агронома (яка, до речі, була запроваджена губернським земством лише у 1904 р. [2, с. 4]); у 1892 р. К.В. Глоба подав доповідь про організацію при товаристві зразкового городу; у 1897–1898 рр. О.Ф. Русинов виголосив доповідь про місцеві органи Міністерства землеробства; член правління В.О. Івченко представив доповіді про курси садівництва для учителів [13].

Проаналізований нами звіт 1892–1893 рр. засвідчує, що на зібранні товариства 8 листопада 1892 р. обговорювалася доповідна записка спеціальної комісії до Полтавського губернського земського зібрання щодо питання «необхідності заснування земством економічного й сільськогосподарського бюро», що було реалізовано лише через 7 років [7].

Зі звіту 1894–1895 рр. дізнаємося про те, що правління товариства неодноразово зверталось до Міністерства землеробства і державного майна з проханням про командировання у Лохвицький і сусідні з ним повіти спеціаліста-садовода для влаштування курсів із садівництва й городництва для народних учителів. Однак оскільки при Міністерстві не було такого фахівця, воно доручило членам правління самостійно знайти людину, асигнувавши з цією метою 500 руб. Вибір членів правління зупинився на викладачеві Гори-Горецького землеробського училища М.В. Ритові, який по приїзді в Лохвицю запропонував обмежитися ґрунтовним дослідженням становища садівництва й городництва. Правління дало згоду, і М.В. Ритов, провівши відповідні роботи, 18 вересня 1894 р. на зібранні виступив із доповіддю «Про стан садівництва та городництва в Лохвицькому повіті та про міри його покращення» [9, с. 15–16].

При товаристві діяла й громадська бібліотека, яка обслуговувала як міських, так і значну частину повітових читачів. Окрім платних передплатників, фондами бібліотеки могли безкоштовно користуватися усі особи – члени товариства та працівники Лохвицького земства, а також сільські вчителі. Бібліотека призначалася головним чином для забезпечення товариства книгами й періодикою, однак 19 грудня 1889 р. загальне зібрання, за докладом

В.О. Івченко, постановило відкрити громадську бібліотеку, що й було виконано у лютому 1890 р. на кошти внесків засновників і абонентської плати [5, с. 8].

До кінця 1890 р. у фондах бібліотеки нараховувалося усього 948 назв у 4650 томах, 40 періодичних видань, із них – 180 назв книг, 17 газет і журналів були загального характеру [5, с. 17]. Бюджет бібліотеки складав 318 руб. 24 коп., передплатників налічувалася 261 особа. До 1911 р. наповнення бібліотеки становило більше 6 тис. томів книг; із них загального змісту – 3,5 тис., сільськогосподарського – 2,5 тис., у тому числі й періодики. Кошторис склав 100 руб., причому прибутки формувалися з абонентської плати, субсидій земства, кредитного товариства, пожертв та інших дрібних надходжень. У 1910 р. нараховувалося 433 передплатники, з яких 109 осіб користувалися літературою безкоштовно [2, с. 85]. Цифри свідчать про наполегливу роботу бібліотекарів, які займалися наповненням і формуванням фондів, випискою і закупівлею друкованої продукції, а також обслуговуванням читачів.

До Лохвицької громадської бібліотеки неодноразово надходили пожертви. Так, книжні подарунки були зроблені видавцем К.Т. Солдатенковим, П.М. Андріяшевим (останній пожертвував енциклопедичний словник Ф. Брокгауза), свої праці дарували М.І. Стороженко, М.І. Туган-Барановський, В.Ф. Русинов. Окрім приватних осіб, пожертвування проводилися й громадськими установами, зокрема Харківською громадською бібліотекою і Румянцевським музеєм (Москва).

Поточними справами бібліотеки спочатку займалися самі члени правління товариства, проте внаслідок збільшення кількості читачів і поповнення фондів із 1893–1894 рр. почали вибиратися з числа передплатників спеціальні комітети та комісії, представники яких вели поточні справи та складали каталоги. Серед них відомі К.О. Мойсеєнко, А.Ю. Гошталък, Е.Ю. Карташевська, В.І. Мойсеєнко, О.Ф. Білявський, З.З. Дунаєвський та ін. [2, с. 86].

Члени Лохвицького товариства сільських господарів активно займалися й доброчинністю. Так, коли у північних і поволзьких губерніях імперії у 1890–

1891 рр. лютував голод через неврожаї зернових, товариство організувало з'їзд тютюнників, на якому було зібрано 134 руб. 75 коп. Усі кошти передали до Особливого комітету Наступника Цесаревича для допомоги голодуючим. 29 листопада 1891 р. членами товариства організовано виставу, за яку вдалося зібрати 124 руб. для закупівлі хліба. Окрім того, на кошти Нижньогородського губернського земства товариством було закуплено близько 40 тис. пудів зерна [2, с. 93].

За поданням В.П. Мастицького була зроблена спроба запросити робітників із місць неврожаю до Полтавської губернії, проте пропозиція надійшла з запізненням, тому й не була реалізована сповна. Запити, зроблені з цього приводу до місцевих економістів, залишилися без відповідей [6, с. 16]. Відмовою Міністерства внутрішніх справ завершилася оферта члена товариства М.В. Пижова «про необхідність організації при товаристві тимчасового комітету для допомоги голодуючим», про що він доповів на Загальному зібранні 10 листопада 1891 р. [6, с. 15].

У 1890-х рр. в окремих губерніях Російської імперії поширилася холера, яка загрожувала й жителям Лохвицького повіту. З цією метою товариство виробило проект правил боротьби з епідемією серед сільськогосподарських робітників свого та сусідніх повітів, спроектувало влаштування санітарних курсів і дезінфекторів на випадок появи холерної епідемії у краї [6, с. 21]. Доповідь професора Харківського університету В.Я. Данилевського, що містила медичний аспект цього питання, була розіслана членам товариства у значній кількості примірників. Проте проект не був затверджений урядом, лише дозволено організацію санітарних курсів, які, однак, так і не відбулися через значне скорочення самої програми [6, с. 21].

До осені 1892 р. у Лохвицькому повіті спостерігався недорід жита, ярих культур і трав, тому члени товариства подали на розгляд уряду клопотання про пільгові тарифи на перевезення у повіт жита, муки та сіна, безкоштовне надання дров із державних лісів для найбільш бідного населення [6, с. 28], до губернського земства – про кредити на відкриття у м. Лохвиця і повіті складів

жита і муки з метою нормування цін [6, с. 21–22]. Перше клопотання було прийняте Міністерством до уваги, у безкоштовному наданні дров із державних лісів – відмовлено [7, с. 35]. Від губернського земства також отримано відмову у зв'язку з відсутністю додаткових коштів.

У листопаді 1892 р. товариство на зібрані членами кошти відкрило склад муки та пшона у місті, внаслідок чого торговці відразу ж знизили ціни на дані продукти [6, с. 22]. Так, наприклад, житня мука з 1 руб. 10 коп. знизилася до 90 коп. [7, с. 13]. Проте до січня 1893 р. у селян повіту закінчилися запаси гречки, якою вони харчувалося, і гречаної соломи, яка слугувала фуражем для худоби. Кредити з губернських продовольчих капіталів і громадських хлібних магазинів видавалися не всім: ними не могли користуватися безземельні, оскільки вони не виконували земських повинностей, вдови та сироти, а також найбільш бідні прошарки. Тому Лохвицьке товариство сільських господарів виступило ініціатором допомоги цим категоріям населення, виклопотавши дозвіл на зібрання приватних грошових пожертв [7, с. 19]. Окрім того, тодішній голова Правління О.Ф. Русинов особисто отримав від Комітету допомоги голодуючим 5 тис. руб., а його дружина О.В. Русинова – 500 руб. від цього ж Комітету і 1 000 руб. від губернатора з коштів Полтавського губернського благодійного комітету; Московський комітет грамотності зі зборів за публічні лекції професора М.І. Стороженка, за проханням лектора, надіслав 100 руб., Полтавське сільськогосподарське товариство – 50 руб., приватні грошові пожертви від населення становили 400 руб., що склало загалом більше 7 тис. руб. [2, с. 96].

10 квітня 1892 р. для допомоги правлінню Лохвицького товариства сільських господарів була обрана благодійна комісія зі складу дійсних членів: П. Московенко, В. Зубов, І. Чигринцев, Н. Негеєвич, І. Литкін, а зібранням від 2 травня її склад розширено за рахунок В. Щербачової, О. Русинової, О. Ломоносової, Є. Жукової та А. Московенко. З 12 квітня по 16 липня комісія проводила щоденні заняття для збирання свідчень про голодуючих [7, с. 24]. Так, Правління і благодійна комісія товариства розробили спеціальні

опитувальні листівки для з'ясування реального становища населення повіту:

- 1) прізвище господаря;
- 2) кількість членів родини;
- 3) наявність у сім'ї господаря або господині;
- 4) кількість працездатних членів сім'ї (старших за 14 років);
- 5) кількість малолітніх, осіб похилого віку, інвалідів;
- 6) наявність у сім'ї хворих;
- 7) можлива поточна відсутність членів сім'ї, які присилають гроші;
- 8) наявність худоби та птиці в господарстві;
- 9) худоба, продана минулого року через необхідність;
- 10) загальна кількість землі;
- 11) борги родини, загальна сума і сума боргів за останній рік;
- 12) опалення житла;
- 13) запаси хліба в сім'ї;
- 14) можливе отримання кредиту;
- 15) примітки [2, с. 97].

За цими опитувальними листівками збиралися відомості у селах і хуторах членами товариства, священниками й іншими бажаючими особами, перевірялися членами комісії. Один із членів товариства М.Ф. Вороний, який займався роздаванням пайків на хуторі Рудка, доповідав комісії: «голод настільки великий, що крапля, яку ми можемо надати, буде майже не помітна... Я був завалений проханнями, різними заявами, не дивлячись на те, що пояснив усю мізерність допомоги, яка буде надана прохачам. Багато родин бідних, голодних і тяжких викинуто зі списку для того, щоб дати місце таким же нещасним...» [2, с. 98].

Члени комісії товариства контролювали продаж торговцями муки, слідкували за тим, щоб продукт був якісним, піклувалися про забезпечення фуражем худоби, влаштовуючи склади сіна, клопоталися про зниження тарифів на кам'яне вугілля, яке завозилося у Лохвицький повіт. Для роздавання муки були вироблені такі правила: 1) вдівцю або вдові видавалася мука на всіх членів сім'ї до 14 років, включно з господарем або господинею і старими людьми; 2) повним сиротам, які проживали в будинку або у рідних – на всіх віком до 14 років; 3) при наявності працездатних господаря і господині видача зменшувалася наполовину з огляду на те, що один із них міг піти на заробітки; 4) окремих членів сім'ї вважали за самостійний двір; 5) якщо один із господарів хворів, видавали муку згідно з 1-м пунктом. Серед тих, хто отримав допомогу від Лохвицького товариства сільських господарів, нараховувалося 91,4%

безкінних, 64,2% тих, які не мали ні худоби, ні птиці, 49% безземельних, 24% без житла [2, с. 100].

У зв'язку з тим, що товариство не мало змоги допомогти усім без винятку голодним, за його клопотанням було облаштовано пекарні та їдальні (за звітом 1892–1893 рр. – 2 і 9 відповідно) [7, с. 19], де могли харчуватися в основному діти, старі люди й інваліди (остання визнана усіма членами товариства найефективнішою).

Проте у друкованому виданні з історії Лохвицького товариства сільських господарів міститься інформація лише про сім їдалень: на хуторі Старе, під наглядом В. Зубова їдальня функціонувала з 1 травня по 3 серпня 1893 р.; у м. Вороньки під наглядом О. Русинової, С. Кореневої і місцевого жителя Петренка – з 15 травня по 15 серпня; у с. Козловка під наглядом М. Яновської – з 13 травня по 2 серпня; у с. Ковалюки під наглядом М. Загреби – з 16 травня по 7 серпня; у с. Бодаква під наглядом В. Бакумової, згодом А. Московенко і В. Сидоренко – з 26 квітня по 29 травня; у Чернухах було дві їдальні: перша під наглядом Є. Осовської – з 2 травня по 18 липня, друга під наглядом В. Александрова – з 15 травня по 18 липня. Харчувалося у їдальнях близько 500 осіб, витрати становили 1 100 руб. Усі витрати товариства щодо надання допомоги постраждалим унаслідок неврожаю 1892 р. по Лохвицькому повіту становили 6 754 руб. 32 коп., з яких на роздачу муки витрачено 4 854 руб. 32 коп., на їдальні – 1 100 руб., організаційні витрати – 300 руб., облаштування мучних складів – 500 руб. [2, с. 102].

Населення приносило у відкриті їдальні муку, пшоно, олію, сало, рибу, дрова; були надані безкоштовні приміщення для мучних складів, організовано безкоштовне перевезення муки до цих складів і розвезення її по селах. Згодом і губернське земство видало кредит на даний захід, що дало можливість відкрити відділення складу в Чернухах, Васильках і Позниках, обіг яких склав 2270 руб. [7, с. 61].

Однак відкриття товариством їдалень зазнало багатьох організаційних труднощів унаслідок відсутності потрібної кількості наглядачів; самі ж селяни

досить негативно віднеслися до заходу, бажаючи отримувати допомогу мукою; труднощі зустрічалися і в процесі пошуку самих приміщень, великих печей і поварів. Усі кухні розміщувалися у будинках куховарів, окрім Вороньківської, де постійного повара знайти не вдалося, а цей обов'язок почергово покладался на всіх господинь, сім'ї яких користувалися послугами їдалень, а сама кухня переносилася з будинку в будинок. Їдальні ж розміщувалися під відкритим небом, лише за несприятливих погодних умов «ховалися» у сараї або клуні. Обід складався з борщу з салом, рибою або пісним маслом і каші, які подавалися до загального столу; хліб видавався на руки по 1 фунту на особу; миски й ложки приносилися з собою. Залишки обіду віддавалися волоцюгам. Майже вся робота при їдальнях (перевезення і рубка дров, доставка продуктів і соломи тощо) виконувалася по черзі самими селянами. Натуральні пожертви салом, олією, картоплею, квасом, іноді – мукою, пшоном і дровами або соломною здійснювалися щоденно заможними селянами, внаслідок чого витрати на утримання їдальні були незначними [2, с. 101].

Окрім того, Лохвицьке товариство сільських господарів здійснило спробу організації допомоги сліпим і їхні сім'ям. До піклування про них Правління намагалося залучити «Попечительство о слепых Императрицы Марии Фёдоровны», проте 6 травня 1893 р. отримало від останнього відмову, адже головна мета Попечительства – виховання і навчання сліпих від народження, в інших випадках допомога сліпим надавалася лише за наявності залишкових коштів, чого в організації на той час не було.

Окрім сільських жителів Лохвицького повіту, допомоги потребували і міщани, адже праця ремісників у період голоду здешевіла, замовлення зменшилися, продукти харчування подорожчали, а категорія міського населення, яка займалася виключно пошиттям мішків, очищенням зерна у хліботорговців і доставкою його на станції, узагалі втратила заробіток. Члени товариства звернулися з цього приводу до губернатора й, отримавши згоду на організацію допомоги, збирали відомості про найбільш бідніше міське населення через церковні приходи й місцевого рабина. Християнському населенню

Лохвиці було видано допомогу на суму 4 733 руб. 75 коп., єврейському – 120 руб. 57 коп.; розміри допомоги мукою були визначені з розрахунку 3 фунти в місяць на особу (проте муку видано лише один раз, друга і третя видачі відбулися лише незначній частині населення) [2, с. 100].

Доброчинна діяльність Лохвицького товариства сільських господарів у наступні роки отримала дещо інше спрямування, не пов'язане з організацією допомоги голодуючим і жебракам. Так, наприклад, 19 квітня 1894 р. дійсний член товариства О. Ілляшевич подала на розгляд зібрання «Проект заснування Товариства ясел для сіл і хуторів Лохвицького повіту» [8, с. 23], внаслідок чого була створена комісія, яка розробила статут «Товариства ясел», проте він не був затверджений Міністерством землеробства таким, що безпосередньо не стосувався діяльності Лохвицького товариства сільських господарів. Постановою зібрання від 12 жовтня 1903 р. було видано з благодійного капіталу субсидії Хаймович і Білявській для навчання у ткацьких майстернях, по 30 руб. кожній. Окрім того, товариство іноді безкоштовно надавало приміщення для зібрань засновників недільної школи – для лекцій «про збереження здоров'я трудівників», зібрань Товариства взаємодопомоги народних учителів, Гуртка зі збору пожертв на користь поранених та ін. До 1911 р. благодійний капітал товариства становив 1 502 руб. 11 коп. [2, с. 103].

Як свідчать звіти початку ХХ ст. [15–20], діяльність Лохвицького товариства сільських господарів мала переважно господарсько-економічний характер, науково-академічна й доброчинна робота відійшли на другий план. Про це згадується, наприклад, у звіті 1901–1903 рр.: «пояснюється це тією обставиною, що склад Правління був зайнятий, за дорученням товариства, спорудженням будинку і облаштуванням придбаних для цього садиб і іншими важливими питаннями» [20, с. 5]. Науково-академічна діяльність товариства особливо знизилася у 1906-1907 рр., проте вже до 1910 р. її об'єм і якість суттєво зросли.

Висновки. Проаналізовані нами річні звіти Лохвицького товариства сільських господарів засвідчують досить різнобічну діяльність осередку,

спрямовану на вирішення важливих як господарсько-економічних, так і організаційно-громадських питань Лохвицького та сусідніх із ним повітів Полтавської губернії кінця XIX – початку XX ст. Серед організаційно-громадських питань важливе місце посідають добродійна допомога для голодуючих унаслідок неврожаїв, епідемії холери, облаштування дозвіллевої сфери, зокрема відкриття бібліотеки та обслуговування читачів, а також проведення лекцій і читань задля теоретичного ознайомлення, а згодом – і практичного втілення раціоналізаторських заходів сільського господарства у життя і покращення суспільної агрономії.

Список використаної літератури

1. *Вергунов В. А.* Розвиток сільського господарства Полтавщини в період скасування кріпацтва / В. А. Вергунов, Н. П. Коваленко, О. В. Сайко ; за ред. В. А. Вергунова. – К., 1998. – 143 с.
2. *Исторический очерк Лохвицкого Общества сельских хозяев.* – Полтава : Электрическая тип. Г. И. Маркевича, 1911. – Ч. 1 : Деятельность Общества в первые 25 лет (1886–1911 гг.). – 144 с.
3. *Михайлюк О. І.* Формування мережі і розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Полтавщини в XIX – на початку XX ст. : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / О. І. Михайлюк ; ЦНСГБ УААН. – К., 2001. – 183 арк.
4. *Общества сельскохозяйственные // Энциклопедический словарь* / сост. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. 29, кн. 57. – С. 414–419.
5. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1889/1890 гг.* (с 1 ноября 1889 г. по 1 ноября 1890 г.). – Х., 1891. – 39 с.
6. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1891/1892 гг.* (с 1 ноября 1891 г. по 1 ноября 1892 г.). – Х., 1892. – 54 с.
7. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1892/1893 гг.* (с 1 ноября 1892 г. по 1 ноября 1893 г.). – Х., 1894. – 72 с.
8. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1893/1894 гг.* (с 1 ноября 1893 г. по 1 ноября 1894 г.). – Полтава, 1894. – 82 с.
9. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1894/1895 гг.* (с 1 сентября 1894 г. по 1 сентября 1895 г.). – Полтава, 1895. – 65 с.
10. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1895/1896 гг.* (с 1 сентября 1895 г. по 1 сентября 1896 г.). – Полтава, 1896. – 80 с.
11. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1896/1897 и 1897/1898 гг.* (с 1 сентября 1896 г. по 1 сентября 1898 г.). – Лохвица, 1898. – 92 с.
12. *Отчёт Лохвицкого общества сельских хозяев за 1898/1899 гг.* (с 1 сентября 1898 г. по 1 сентября 1899 г.). – Лохвица, 1900. – 54 с.

13. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1899/1900 гг. (с 1 сентября 1899 г. по 1 сентября 1900 г.). – Лохвица, 1901. – 133 с.
14. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1900/1901 гг. (с 1 сентября 1900 г. по 20 ноября 1901 г.). – Лохвица, 1902. – 139 с.
15. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1903 год (с 1 февраля по 31 декабря). – Лохвица, 1904. – 109 с.
16. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1904 год. – Лохвица, 1906. – 95 с.
17. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1908 год. – Лохвица, 1909. – 37 с.
18. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1909 год. – Лохвица, 1910. – 25 с.
19. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев за 1910 год. – Лохвица, 1911. – 56 с.
20. *Отчёт* Лохвицкого общества сельских хозяев с 20 ноября 1901 г. по 1 февраля 1903 г. (14 месяцев 10 дней). – Лохвица, 1903. – 167 с.
21. *Персональный сайт* Олександра Панченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ura-oun-uhvr.blogspot.com/2009/05/blog-post_5191.html
22. *Сайко О. В.* Сільськогосподарська дослідна справа на Полтавщині наприкінці ХІХ – початку ХХ століття : дис. на здоб. наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки»/ Олег Вікторович Сайко ; Ін-т землеробства УААН. – К., 2000. – 169 арк.
23. *Справочник* по сельскохозяйственным опытным учреждениям России. С приложением 16-ти планов опытных полей, карты и смет оборудования опытной станции, агрономической лаборатории, вегетационного домика и метеорологической станции / сост. Секцией опытного дела под ред. и с введением А.Г. Дояренко. – М.: Тип. О. Л. Сомовой, 1912. – 372 с. + приложения.
24. *Чайка Н. Г.* Становлення та розвиток наукових установ при сільськогосподарських товариствах Правобережної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Н. Г. Чайка ; УААН. ДНСГБ УААН. – К., 2005. – 22 с.